

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE “YETİM”

Sebahat DENİZ*

ÖZET

Bir insanın hayatında derin izler bırakan hadiselerden birisi çocukluk döneminde yetim kalmasıdır. Hayatın her safhasını çeşitli şekillerde aksettiren Klâsik Türk edebiyatında yetimliğin özelliklerinin ve yetim kalan bir çocuğun hayat seyrinin bazı detaylarına yer verilmiş olduğu dikkat çekmektedir. Buradan hareketle yaklaşık yüz divan üzerinde tarama yapılarak bu çalışma hazırlanmıştır. Beyitlerde, gerek doğrudan doğruya gerekse dolaylı olarak konu edilen yetimin, tanımından başlayarak psikolojik durumu, hayatının zorlukları, maddî-manevî sıkıntıları, dinî açıdan önemi, evlât edinilmesi vs. gibi özelliklerine temas edildiği görülmüş, bunun yanı sıra yetimin teşbih unsuru olarak kullanıldığı da müşahade edilmiştir. Bu makalede örnek beyitler vermek suretiyle bu hususlar gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Çocukluğunda yetim kalan şairlerin, şiirlerinde bu konuya daha fazla yer verdikleri tespit edilmiş, diğer şairlerin de bu hüznü yüzlere kayıtsız kalmadıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Klâsik Türk şiiri, yetim, öksüz, genel özellikler, benzetmeler.

İç dünyası ve sosyal çevresi içindeki özellikleriyle insan, edebiyatın vazgeçilmez unsurlarından biridir. İnsan hayatının her dönemi, çeşitli şekillerde edebiyatın konusu olmuştur. Bu dönemlerden biri de çocukluk devresidir. Dünyaya geldiği andan itibaren çocukluk, insan hayatının en önemli dönemidir. İnsanoğlu ömrünün ileriki safhalarının temelini teşkil eden pek çok kavramın ilk merhâleleriyle bu dönemde tanışır.

Çocuk, konu bakımından bütün edebiyatlara kaynaklık ettiği gibi hayatı çeşitli yönleriyle aksettiren Klâsik Türk edebiyatında da ihmal edilmemiştir. Manzum veya mensur pek çok eser içinde çocukla ilgili çeşitli özelliklere temas edildiği dikkat çekmektedir. Edebiyatımızda doğrudan doğruya çocukları konu alan müstakil eser ve manzumeler olduğu gibi “lisân-ı sıbyan” türünden, çocuk diliyle yazılmış şiirler de tespit edilmiş-

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ sebahat@marmara.edu.tr

tir.¹ Bunun yanı sıra çocuklarla ilgili özelliklerin, Divan şairlerinin şiirlerinde beyitlere serpiştirilerek çeşitli tasavvur ve tahayyüllere vesile olduğunu görmekteyiz.

Çocukluk döneminin, başa gelmesi en arzu edilmeyecek ve çocuğun hayatını derinden etkileyecek acılarından biri olan “yetim kalma” da beyitlerde, gerek doğrudan doğruya ve gerekse dolaylı olarak konu edilmiştir. Bu çalışmada, yaklaşık 100 kadar divan içinden tespit edilebilen ve bu konuyla ilgili olan beyitler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

A. Yetimle İlgili Genel Özellikler

1. Yetim'in tanımı

Lügatlarda belirtildiğine göre “yetim”, babası veya hem babası hem annesi ölen çocuğa denir.² Hem annesini hem babasını kaybeden çocuğa “yetimü't-arafeyn” adı da verilir.³ *Lehçe-i Osmânî*'de yetim, “öksüz, yalnız kalmış sabî” şeklinde tarif edilir.⁴ *Lehçetü'l-Lügat*'ta ise yalnız anası ölen çocuğa öksüz, yalnız babası veya hem anası hem babası ölen çocuğa yetim denildiği belirtilmiştir.⁵ Bu konuyla ilgili olan beyitlerde yetim ile öksüz kelimesinin aynı anlamda kullanıldığı müşahade edilmiş ve babası veya annesi ya da hem annesi hem de babası ölen çocuk için her iki kelimenin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak öksüz kelimesinin yetim kelimesine göre daha az kullanıldığı görülmüştür. Hâlk şiirinde ise, elde edilen malzemeye göre, öksüz kelimesinin yetime göre daha çok tercih edildiği anlaşılmaktadır. Beyitlerde, yetimle ilgili tanımların üçüyle de karşılaşmaktadır. 16. yüzyıl şairlerinden Hayâlî Beğ (öl. 964/1557) Divânının mukattaat bölümündeki şu dörtlükte kendi hayatıyla ilgili bilgi verirken

¹ Bk. Âmil Çelebioğlu, “Çocuk Dili (Lisân-ı Sıbyân) İle Yazılmış Şiirler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul 1998, s. 489-496 (Bu makale daha önce *II. Milletler arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1982, c. II, s. 95-102'de neşredilmiştir).

² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1978, s. 1544.

³ Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İstanbul 1965, s. 793.

⁴ Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Hzl. Recep Toparlı, TDK. Yay., Ankara 2000, s. 880.

⁵ Şeyhülislâm Mehmed Efendi, *Lehçetü'l-Lügat*, Hzl. Ahmet Kırkkılıç, TDK. Yay., Ankara 1999, s. 519.

eşini kaybettiğini ve bir oğlunun yetim kaldığını belirtmiş ve böylece annesi ölen çocuğa yetim denildiğine de işaret etmiştir:⁶

Bir Hayâlî-zâde benden vardur ey Şâh-ı Kerîm
Anası Hak rahmetinde kendi kalmışdur *yetim*
 Dergehün deryâ senün zâtun güneş rûşen bu kim
 Ka'r-ı deryâda güneşden nûr alur dürr-i yetim
 (Ey kerem sahibi yüce şâh! Hayâlî'nin oğlu olan bir kulun
 vardır. Bu (çocuk), annesi Hakk'ın rahmetine kavuştuğu için
 yetim kalmıştır. Senin yüce kapın deniz, zâtın da bir güneştir.
 Bu (zavallı çocuk da) denizin derinliklerinde güneşten nur
 alan bir tek ve iri incidir.)

Yetim, hâlk şiirinde de söz konusu edilmiş ve daha çok ninnilerde yer almıştır. Malatya'da söylenen bir ninnide annesi ölen bebek beşikte sallanırken şu şekilde avutulmaktadır:

Suyum kaynar kazan hâlâ ocakta,
 Yetim yavrum feryâd eder kucakta,
 Anası yok, meme versin bîçâre!
 Uyu hey derdime dermânım uyu,
 Uyu hey anasız evlâdım uyu!

Ahmet Talat Onay (öl. 22 Eylül 1956) ise on üç yaşında iken babasını kaybettiğini ve böylece yetim kaldığını belirterek bir nevi yetimliğin tanımını yapmıştır. Ayrıca yetim kaldıktan sonra annesinin, kendisine pek iyi davranmadığını belirterek onun elinden çok sıkıntı çektiğini söyleyip yetimler için hayatın hiç de kolay olmadığına da işaret etmiştir:⁷

Müslüman babadan sofu anadan
 Geldim bu dünyaya bahtiyâr oldum
 On üçünde yetim kaldım babadan
 Anamın elinde dil-âzâr oldum

Diyarbakır yöresinde söylenen bir ninnide ise eşini kaybeden ve kendi dul kalışına mı çocuğunun öksüz kalışına mı yanacağını bilemeyen bir kadının, bu duygularını çocuğunu uyutmak için beşikte sallarken onunla paylaşması dile getirilmektedir:

.....

⁶ Ali Nihad Tarlan, *Hayâlî Beğ Divânı*, İÜEF. Yay., İstanbul 1945, s. 445.

⁷ M. Hasan Göksu, *Mânilerimiz*, Milliyet Yay., Ekim 1970, s. 89.

Bahçede çiçekler soldu	<i>Ecel aldı bey babam</i>
Evimiz elemle doldu,	Keder kapladı her yanı,
<i>Bir babandı o da öldü!</i>	Hani aslan baban hani!
Uyu <i>öksüz yavrum</i> uyu	Uyu <i>öksüz yavrum</i> uyu
Kims'artık açmaz kapıyı!	Kims'artık açmaz kapıyı! ⁸

.....

Necâtî Beğ (öl. 914/1509), Ali Paşa medhinde yazdığı kasidesinde, onun, kendisine yardım etmesini isterken hem annesiz hem babasız, korunmaya muhtaç bir yetim olduğunu dile getirmiştir:

Gam atam oldu derd anam yine hecründe yek-sânem
 Esirge bu *yalunuzın* bugün *atanun ananın*⁹
 (*Ey sevgili! Senin ayrılığında gam atam oldu dert de anam oldu; onlarla beraberim. Sen de gerçek anasından babasından ayrılmış olan bu yalnızı (yetimi) koru, gözet.*)

Hem annesi hem de babası ölen çocuğa “kül öksüzü” de denilmektedir.¹⁰ Beyitlerde genellikle, kül kelimesinin ateşle olan ilgisinden dolayı külhan, ocak, ateş ile birlikte kullanılmış ve hiç kimsesi olmayıp başını sokacak yer bulamayanların hamam ocaklarının bulunduğu külhan denilen yerlere sığındığına işaretle konu edilmiştir. Aşağıdaki beyitte Tâcizâde Câfer Çelebi (öl. 922/1516), ateşi bir kül öksüzüne benzeterek onun, bu dünyada başını sokacak bir ocak bulamadığı için kül öksüzü olup hâlk ocağına düştüğünü ifade ederek, anası ve babası olmayan bir yetime konu komşunun yani hâltkân birilerinin baktığını anlatmak istemiştir:

Ki bir *kül öksüzü* olub düşübdür hâlk ocağına
 Cihânda bulamayub başın sokacak bir ocag ateş¹¹
 (*Bu cihanda başını sokacak bir ocak bulamayan ateş, bir kül öksüzü olmuş ve hâlk ocağına düşmüştür.*)

Âlî (öl. 1009/1600) ise bir beytinde leff ü neşr sanatı yaparak bülbül, gül ve bağ arasındaki ilgiyi, kül öksüzü, ateş ve külhan arasındaki ilgi ile örneklendirmiştir:

⁸ M. Hasan Göksu, *a. g. e.*, s. 91.

⁹ Ali Nihad Tarlan, *Necâtî Beğ Divanı*, MEB. Yay., İstanbul 1963, s. 55, K. 13/7.

¹⁰ *Tarama Sözlüğü*, TDK. Yay., Ankara 1969, c. IV, s. 2769.

¹¹ İsmail Erünsal, *The Life and Works of Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, With a Critical Edition of His Divân*, İÜEF. Yay., İstanbul 1983, s. 131, K. 24/21.

Ne için bülbülü hâkister ider âteş-i gül
 Bir kül öksüzine bağı neden eyler külhân¹²
 (Gülün ateşi, niçin bülbülü yakıp kül eder (ve) bir kül öksüzüne
 bahçeyi neden külhan (hamam ocağı) hâline getirir?)

İnsanın ailesinden ve sevdiklerinden ayrılıp gurbette kalması da bir nevî yetimlik. Şinâî (öl. 1114/1702) de bir beytinde; “felek, uzun zamandan beri beni gurbette yetim etti ve bana (o kadar çok eziyet edip sıkıntı verdi ki onun) ettiği bu cevri ü cefaları sayamam,” diyerek gurbette çektiği sıkıntıları, yetim bir çocuğun, feleğin elinden çektiği sıkıntılara benzetmiştir:

Hayliden beri yetim eyledi gurbetde beni
 Felegün cevri ü cefâsın idemem ben de şümâr¹³

2. Yetimlik Psikolojisinin Çocuklar Üzerindeki Tesiri

a. Yüzünün hiç gülmemesi ve daima ağlaması

Öksüz çocuk; hayatın sıkıntısını, acılarını en çok yaşayan kimsedir. Hayatta çok sıkıntı çekenlerin hâlleri de yüzlerinden belli olur. Gülmeyi unutmuşlardır; yüzleri hep hüznü ve sıkıntıların verdiği acılardan oluşan çizgilerle doludur. Âsaf (öl. 1320/1903)’ın da bir mısraında belirttiği gibi öksüz, hiç gülmez ve eğer gülerse yanılgıyla güler; onun gülmesi normal bir durum değildir:

Öksüz güler mi hiç meger sehv edip güle¹⁴

b. Bayramlarda hüzünlenip ağlaması

Bayramlar, yetim çocukların anne veya babalarının yokluğunu en çok hissettikleri, onları en çok özledikleri zamanlardır. Bu günlerde onların gönüllerindeki burukluk bir kat daha artar. Diğer çocuklar gibi onlara yeni elbise ve ayakkabı alacak, bayram harçlığı verecek, elinden tutup gezdirecek anne ve babaları yoktur. Bu sebeple bayramlarda onların gözleri

¹² *Divân-ı Âlî*, İstanbul Üniv. Ktp. TY. 651, yk. 20.

¹³ *Divân-ı Şinâî*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Böl. No. 2648, yk. 4^b/1.

¹⁴ Ömür Ceylan, *Hânedânda Bir Âsî, Âsaf Divânı*, Akçağ Yay., Ankara 2003, s. 277, Mısra 21.

daha bir yaşla dolu, gönülleri daha bir buruk olur. Onların bu hâli dikkatinden kaçmayan Necâtî Beğ (öl. 914/1509), kendi çocukluk yıllarının da izlerini taşıyan hayal dünyasında, gümüş bedenli sevdiğinin karşısında ağlayan gözlerini bayramda gözyaşı döken yetim çocuğun hâliyle ifade etmiştir. Burada sevgili, güzelliği ve âşığa verdiği güzel duygular bakımından bayrama benzetilmiştir:

Gözüm ağlar o sîm-endâma karşı

Yetim oğlan gibi bayrama karşı¹⁵

(Yetim çocuğun bayrama karşı ağladığı gibi benim gözüm de o gümüş endamlı sevgiliye karşı ağlar.)

Çocukların en mutlu oldukları zamanlar arasında bayramlarda kurulan atlı karınca, dönme dolap gibi eğlence araçlarına binip eğlendikleri anlar yer alır. Bu hususta da yetim çocuklar, diğerleri kadar şanslı değildir. Çoğu zaman diğer çocukların neşe içinde eğlenmelerini boynu bükük bir şekilde seyretmekle yetinirler. Ancak aşağıdaki beyitte bunun aksi bir durum söz konusudur. Şairin hayal dünyasının yetimleri olan göz yaşları, dolaba benzeyen gözlere o kadar çok binmiştir ki bayram yerindeki diğer çocuklar onları kıskanmışlardır:

Dolâb-ı çeşmüm ile yetim-i sirişküne

Reşk eylese ‘aceb midür etfâl-i ‘ıyd-gâh¹⁶

(Bayram yerinin çocukları, benim göz dolabıma binen gözyaşı yetimlerimi kıskansa bunda şaşılacak ne var?)

c. Annesinin eteklerinin dibinden hiç ayrılmaması

Yetimlik psikolojisinin çocuklar üzerindeki tesirlerinden biri de bu tür çocuklarda kendine güven duygusunun gelişmesine engel olmasıdır. Bu psikoloji içinde olan çocuk hep korunma ve ilgilenilme ihtiyacı hissetmektedir. Babasını kaybeden bir çocuk, tek dayanağı annesi olduğu için onu da kaybetme ve hayatta tek başına kalma korkusunu her zaman içinde taşıyacaktır. Bu sebeple de annesinin yanından ve onun eteklerinin dibinden hiç ayrılmak istemeyecektir. Bu da onun kendine güven duymasına engel olan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu durumda

¹⁵ A. Nihad Tarlan, *Necâtî Beğ Divanı*, s. 412, G. 438/1.

¹⁶ Nev’î, *Divân*, Hzl. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İÜEF. Yay., İstanbul 1981, s. 201, G. 417/4.

annenin de çocuğunu aşırı bir şekilde koruma duygusu içine girmesi ve onu yanından hiç ayırmayıp her an her yerde eteklerinin dibinde bulundurma arzusu da çocuğun bu duygusunun gelişmesinde olumsuz etki yapmaktadır. Dolaylı olarak bu duruma işaretle Âhî (öl. 923/1517) de; “Göz bebeği evlâtlarını, kendi yetimim gibi uzun bir zaman eteğimde besleyip büyüteyim.” dediği aşağıdaki beytinde gözbebeklerini yetim çocuklara benzetmiştir:

Merdüm-i dîde ciğer-güşelerini nice bir
Besleyem kendü yetimüm gibi dâmânımda¹⁷

Ayrıca eşini kaybeden kadını hayata bağlayan en önemli unsur, onun yetim kalan evlâdıdır. Zirâ çevreye karşı çekingen ve ürkek olan yetim çocuk, annesinin eteklerine sarılır ve böylece kendini güvende hisseder. Bu durum da anneye, güçlü olması ve yaşaması gerektiği inancı ile eteklerine yapışan evlâdına güç vermesi gerektiği duygusunu kazandırır. Nev’î (öl. 1007/1599)’nin şu beytinde de bu husus açıkça belirtilmekte ve eşini kaybeden anne veya babanın yaşama gücünü artıran en önemli varlığın yetim kalan çocuğu olduğu vurgulanmaktadır:

‘Adem diyârına çokdan revân olurdum ben
Yetim-i eşküm eğer almasaydı dâmânım¹⁸
(Eğer gözyaşı yetimim eteğimi almasaydı (eteğime sarılmasaydı), ben, çoktan yokluk diyârına giderdim.)

d. Anne-baba terbiyesinden mahrum kalması

Anne ve babadan yetim kalmış bir çocuk, herhangi biri tarafından himaye edilmediği sürece aile terbiyesinden mahrum olarak büyüyecektir. Bu da onun zaman zaman hoş karşılanmayacak davranışlar sergilemesine sebep olacaktır. Aşağıdaki beyitte de Behiştî (öl. 979/1571), bu durumda olan bir çocuğun, azarlanması hâlinde saldırganlaşabileceğine işaretle yetime benzettiği göz yaşlarının, sevdiğinin önünde hücum ederek edepsizce davrandıklarını zikretmiştir. Ayrıca “seğirdim salmak” ifadesinin hızla koşmak anlamı da düşünülecek olursa şairin, gözyaşlarının, onu azarlayan sevgilinin karşısında sessizce durmayıp ona hücum etmesini de edepsizlik olarak değerlendirdiği düşünülebilir:

¹⁷ Necati Sungur, *Âhî Divânı*, KB Yay., Ankara 1994, s. 170, G. 96/3.

¹⁸ Nev’î, *Divân*, s. 414, G. 308/3.

Yâr önünde gözümün yaşı segirdüm saldı¹⁹

Dem olur terk-i edep eyler imiş ta'n-ı yetim²⁰

(Yetimi azarlamak, zaman zaman onun arsızlaşmasına sebep olurmuş, (nitekim) göz yaşım da (onu azarlayan) sevgiliye hücum etti.)

Bütün çocuklarda olduğu gibi fazla ilgi göstermek, çocuğun her isteğini yerine getirmek yetim çocukların şımarmasına ve zaptedilemez bir hâle gelmesine sebep olabilir. İnsanî duygularından dolayı bazı kimseler de yetim çocuklara fazla ilgi göstermek suretiyle onların şımarmalarına sebep olabilirler. Zaten ilgiye muhtaç olan çocuk, bu durumda bazen kendisiyle ilgilenen kimseye bıktırarak şekilde aşırı ilgi bekleyebilir ve bu da bir müddet sonra sıkıntı doğurabilir. Bu duruma işaret ettiği aşağıdaki beytinde Hayretî (öl. 941/1535), yetime benzettiği göz yaşlarının, yüz bulunca lâftan sözden anlamadıklarından ve tepesine çıktıklarından şikâyet etmiştir:

Eşküm yetimi yüz bulcak başdan aşdılar

Kanlu mıyam ki böyle girîbânım aldılar²¹

(Gözyaşı yetimlerim yüz bulunca başımdan aşdılar yani şımarıp lâftan sözden anlamayarak, diğer bir deyimle, tepeme çıktılar; ben kanlı bir katil miyim ki bu şekilde yakama yaşıttılar?)

e. Elde ettiği bir şeyi kaybetme korkusuyla koynuna saklaması

Eğer yetim kalmış bir çocuk, birisi tarafından himaye edilmezse pek çok şeye muhtaç hâlde yaşayacaktır. İsteddiği şeyi yeyip beğendiği kıyafetleri giyemeyecek, hoşuna giden oyuncığa sahip olamayacaktır. Bu sebeple de içinde hep bir şeylere sahip olma arzusu yatacaktır. Bu da zaman zaman onu ya çalmak gibi kötü bir alışkanlığa itecek ya da elde ettiği bir şeyi idareli kullanmak gibi bir davranış kazanmasına sebep olacaktır. Her iki hâlde de, bulduğu şeyi koynunda saklama yoluna gidecektir. Ona göre başkalarının yemeyip attığı yanık bir ekmek dahi değerlidir. Yetim olması

¹⁹ Segirdim salmak: 1. Hücum etmek, akın etmek, istilâ etmek 2. Hızla koşmak (Tarama Sözlüğü, c. V, s. 3363.)

²⁰ Yaşar Akdemir, *Behiştî Dîvânı*, MEB Yay., Ankara 2000, s. 415, G. 258/3.

²¹ Hayretî, *Dîvan*, Hzl. M. Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İÜEF Yay., İstanbul 1981, s. 205, G. 113/3.

sebebiyle bu duyguyu en iyi bilen şairlerden biri olan Âhî (öl. 923/1517), bu özelliğin kendisine vermiş olduğu ızdırabı gönlünde gizli bir yara olarak değerlendirip bu yarayı da öksüz olduğu için koynunda sakladığı yanık bir ekmeğe benzetmiştir:

Sîne-i sad-pârede dâg-ı nihânum var benüm
 Öksüzüm koynumda bir köynüklî nânım var benüm²²
 (Parça parça olmuş gönlümde gizli bir yaram var; öksüzüm
 (sanki) koynumda yanık bir ekmeğim var.)

3. Yetim İçin Hayatın Zorlukları ve Tehlikeleri

a. Başkaları tarafından ezilmesi, ayaklar altında kalması, itilip kakılması, zulüm görmesi

Yetim çocukların hayatlarında en sık karşılaştıkları zorluklar arasında çevresi tarafından itilip kakılması, ayak altında kalması ve ezilmesi zikredilebilir. Yetim bir çocuğa benzettiği gözyaşlarının yerlere dökülmesini ayağa düşmüş, çignenen zavallı bir yetimin hâline benzeten Hayâlî Beğ (öl. 964/1557), ona merhamet edilmesi gerektiğine işaret etmiştir:

Tıfl-ı eşküm hayli demdür ayağün toprağıdur
 Rahm kıl kim ayağa düşmüş yetîmümdür benüm²³
 (Göz yaşı çocuğum uzun bir zamandan beri senin ayağının
 toprağı oldu; ona merhamet et, acı; çünkü o benim, ayaklar
 altına düşmüş yetimimdir.)

Yetim çocukların en çok dikkati çeken durumlarından biri de çevrelerine karşı çekingen olup rahat arkadaş edinememesi, bazen de o yaşlarda çocukların henüz acıma duyguları tam gelişmediği için zaman zaman acımasız davranıp yetim olan çocukları aralarına almamaları ve sanki bir kusurmuşçasına bunu yüzlerine vurmaları, bunun neticesinde de çocuğun arkadaşsız kalıp sokakta, evinin önünden ayrılmadan kendi kendine oynamak durumunda kalmasıdır. Bu durumda onun yegâne oyun malzemesi topraktır. Onun toprakla oynaması, yetimlerin başının öne eğik olduğunun bir ifadesi olarak da düşünülebilir. Bu durum şairlerin de dikkatinden kaçmamış ve aşağıdaki beyitte Necâtî Beğ (öl. 914/1509) yetim iki çocuğa benzettiği göz bebeklerinin, hiç ayrılmadığı sevdiğinin mahâllesinin top-

²² Necati Sungur, *a. g. e.*, s. 143, G. 69/1.

²³ Ali Nihad Tarlan, *Hayâlî Beğ Dîvânı*, s. 273, G. 6/6.

rağında oynadığını söyleyerek bu özelliğe işaret etmiştir. Beyitte geçen “iki gözüm bebeği” ifadesi aynı zamanda bir deyim olup, “üzerine titrenen, her şeyden sakınılan” kimse için kullanılır. Burada bu anlamı da kastedilmiştir:

*Yetimler gibi şâhâ iki gözüm bebeği
Mahâllen içre oturmuş türâb ile oynar²⁴
(Ey şâh! İki gözümün bebeği, senin mahâllen içinde (kapı-
nın önünde) oturmuş, yetimler gibi toprakla oynamaktadır.)*

b. Maddî ve manevî sıkıntı çekmesi

Bir çocuğun yetim kalmasıyla beraber manevî anlamda hayatı kararır ve genellikle ömrünün geri kalan kısmı maddî ve manevî sıkıntı içinde geçer. Yetim olmamakla beraber hastalıklı ve zayıf bir bünyeye sahip olan Nâilî (öl. 1077/1666), aynı zamanda maddî sıkıntı içinde geçirdiği hayatından dolayı bahtından şikayet ederken, kendi durumunu yetim çocukların durumuna benzetmiştir:

*Tıfl-ı yetim-i dil gibi hep tîre-rûz olur
Şîr-i siyeh-mekîde-i pîstân-ı bahtumuz²⁵
(Çocuğu yaşamayan kadınının gibi olan bahtımızın sütü de
yetim gönül çocuğu gibi kara günlü (kara bahtlı) olur.)*

c. Toprak içinde yatması

Yetim bir çocuğun toprak içinde yatması durumu bir kaç açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan biri yukarıda da örnekleriyle açıklanan toprakla oynaması ve oynarken orada uyuyakalması özelliği ile ilgilidir. Diğeri ise gayrimeşru bir ilişki neticesinde elde edilen bir çocuğun, kendisinden kurtulma düşüncesi ile annesi tarafından cami avlusu, bahçe kenarı, kapı önü gibi bir yerde toprak üstüne bırakılıp terkedilmesidir. Bu durumda da çocuk hem yetim kalmış hem de toprak üstünde yatar vaziyette bırakılmıştır. Bir başka açıdan bakıldığında ise çocuğun toprak içinde yatması durumu, henüz altını ıslatan bebeğin altına toprak bağlamakla ilgili olarak değerlendirilebilir. Bugün de hâlâ Anadolu’nun ücra köşelerinde karşılaşıldığı gibi bebeğin altına bağlayacak bez bulamayan anne, çareyi toprak bağlamakta bulmuştur. Yoksullukla ilgili olan bu du-

²⁴ Ali Nihad Tarlan, *Necâtî Beğ Dîvânı*, s. 246, G. 163/3.

²⁵ Halûk İpekten, *Nâilî-i Kadîm Dîvânı*, MEB Yay., İstanbul 1970, s. 307, G. 144/3.

rum, eşini kaybeden ve çaresizlik içinde geçimini sağlayıp çocuğunu büyütmekle karşı karşıya kalan bir kadının başvurduğu yoldur. Bu husus, yetim kalan bir çocuğun hayatının ne kadar büyük bir sıkıntı içinde geçtiğinin önemli delillerinden biridir. Böyle bir çocuğun başkaları tarafından itilip kakılması ve ayaklar altında kalması da bu açıdan değerlendirilebilir. Hangi durumla ilgili olursa olsun, Emrî (öl. 983/1575)'nin aşağıdaki beyti, yetimin toprak içinde yatması hâlinin güzel bir örneği olarak kabul edilebilir:

Gerd-i reh içre kaldı hattun gamıyla yaşum

*Tıfl-ı yetîme benzer yatur gubâr içinde*²⁶

(Gözyaşım, senin ayva tüylerinin hasretiyle (dökülüp) yolun tozu toprağı içinde kaldı; (bu hâliyle o), toz toprak içinde yatan yetim çocuğa benzer.)

d. A ç k a l ı n c a d i l e n m e s i

Himayesiz bir yetimin, hayatını devam ettirmek için başvurduğu yollardan biri de dilenmektir. Karnını doyurmak zorunda olan bir çocuk, henüz çalışıp para kazanabilecek yaşta değilse başkalarının yardımına muhtaçtır. Eğer yardım edeni de olmazsa ya çalıp çırpma zorunda kalacak ya da dilenecektir. Her an, kötü niyetli, çocuklar üzerinden kolay para kazanma yoluna giden bir kimsenin eline düşüp zorla dilendirilme tehlikesiyle de karşı karşıyadır. Bu durum, kimsesiz kalmış çocukların hayatının en zor yönlerinden biridir. Edebî manada ise bu özellik beyitlerde, yetime benzetilen âşğın, sevgilinin kapısında onun sevgisini elde edebilme ümidiyle dilenmesi şeklinde konu edilerek işlenmiştir. Nigârî (öl. 1302/1885) de aşağıdaki beytinde bu ümitle sevgilinin cömertlik kapısına dayanmıştır. Tasavvufî açıdan düşünüldüğünde ise rızık tartan sevgili Allah'tır ve hiçbir yetim onun cömertlik kapısından rızkını almadan geri dönmeyecektir:

Nevâsız dönmezem bâb-ı keremden ey nevâ-peymâ

*Yetîmem bî-nevâyem sâilem miskîn-terem zîrâ*²⁷

(Ey rızık tartan (sevgili)! Senin cömertlik kapından rızık almadan dönmem; çünkü ben (hem) yetimim (hem) nasipsizim (hem) dilenciyim (hem de) çok fakirim.)

²⁶ Yekta Saraç, *Emrî Divanı*, Eren Yay., İstanbul 2002, s. 260, G. 487/4.

²⁷ Azmi Bilgin, *Divân-ı Seyyid Nigârî*, Kule İletişim Hizmetleri Ltd. Şti. Yayın no:2, İstanbul 2003, s. 7, G. 9/1.

4. Dinî Açısından Yetim

İslâm dininde yetimlere ayrı bir özen gösterilmiştir. *Kur'ân-ı Kerim*'de pek çok ayette zikredilmiş²⁸ ve yetimlerin hakları, onlara nasıl davranılması gerektiği belirlenmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in de bu konuyla ilgili olarak söylediği sözler ve uygulamalar mevcuttur.

a. Yetim malı yemenin haramlığı

Yetim malı yemenin dinimize göre çok büyük günahı vardır. *Kur'ân-ı Kerim*'de de çeşitli ayetlerle²⁹ sabit olan bu duruma Divan şairleri de işaret etmişlerdir. Bu konunun önemine binaen Zâtî (öl. 953/1546) bu ayetlerden iktibasla şu beytini kaleme almıştır:

Çün dehân ü kadd ü zülfin ol dür-i yek-dânenün

Gördi vâ'ız okıdı "*Lâ-takrabû mâle'l-yetîm*"³⁰

(*Vâiz, o iri inci tanesi (gibi olan sevgilinin) ağzını, boyunu ve saçını gördüğü için "Lâ-takribu mâlü'l-yetîm"*³¹ ayetini okudu.)

XV. yüzyıl şairlerinden Şeyhî (öl. 834/1431) de "yetim malı yemeyi helâl kabul etmektense dinen haram olduğunu bile bile içki (şarap) içmenin daha iyi olduğu"nu söyleyerek yetim malı yemenin ne kadar büyük bir günah olduğuna işaret etmiştir:

Yetîm malını Şeyhî helâl bilmekden

Yeğ ol ki mu'terif olup mey-i harâm içeler³²

b. Yetime merhamet etmek, onları koruyup himaye etmek ve elinden tutmak gerektiği

Yetim kalan çocuklara; özellikle hem anneden hem de babadan yetim kalanlara, en yakınında bulunan akraba ve komşuların sahip çıkıp yardım etmesi, onları himaye edip koruması sosyal bir gelenek ve insanî bir duy-

²⁸ Bakara/177, 220, 83; Nisâ/2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 36, 127; En'âm/152; İsrâ'/34; Fecr/16, 17; Beled/12, 13, 14, 15; Duhâ/1-9; Mâûn/1, 2 (Bk. M. Fuâd Abdülbâkî, *Mevzûlarına Göre Âyet-i Kerîmeler ve Mealleri*, Şamil Yay., İstanbul 1988, s. 1027-1030.)

²⁹ Nisâ/10, En'âm/152, İsrâ'/34

³⁰ Ali Nihad Tarlan, *Zâtî Divânı (Gazeller Kısmı)*, İÜEF Yay., İstanbul 1970, c. II, s. 498, G. 994/2.

³¹ Meâli: Yetim malına yaklaşmayınız.

³² Mustafa İsen-Cemal Kurnaz, *Şeyhî Divânı*, Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 157, G. 61/7.

gunun neticesidir. Dinî inancın da bunda rolü büyüktür. İran şairlerinden Sâdî-i Şîrâzî (öl. 691/1292) de *Bûstân* adlı eserinde, yetimlere nasıl davranılması gerektiği hususunu ayrı bir bölümde ele almış ve burada; yetim çocuğu himaye etmek gerektiğini, tozunun silkilip ayağındaki dikenin çıkarılmasını, bir kimsenin bir yetimi başını önüne eğmiş, düşünceli, kederli ve üzgün gördüğü zaman kendi evlâdını öpmemesini, yetimin ağlatılmamasını, yetim ağlarsa Arş-ı a'lâ'nın titreyeceğini, merhametle onun göz yaşının silinmesini, elbisesinde ve yüzünde toz toprak varsa şefkatle temizlenmesini belirtmiştir. Bununla ilgili olarak da şu hikâyeyi anlatmıştır: “Bir adam, bir gün, bir yetimin ayağına batan diken çıkarmış. O adam öldükten sonra bir gün meşhur bilgin Sadreddin Hocendî onu rüyasında görmüş; bakmış ki cennette yaşıyor ve cennette hem gezip hem dolaşarak şöyle söylüyormuş: “Yetimin ayağından çıkardığım bir diken yüzünden benim için ne çiçekler yetişti.”³³

Bu örnekte de görüldüğü gibi dinimize göre yetimlere yardım etmek, onları korumak, yedirip içirmek, malını gözetmek esastır ve Allah'ın emirlerindendir. Nitekim Hz. Peygamber de bu konuyla ilgili olarak “yetim işine bakan bir kimse ile cennette (elinin işaret parmağı ile orta parmağı arasındaki mesafe kadar) yakın olacağını” belirtmiştir.³⁴ Bu inançtan da hareketle Necâtî Beğ (öl. 914/1509) aşağıdaki beyitte “*hem anadan hem babadan yetim kaldığını*,³⁵ *gamin ona baba, derdin de ana olduğunu*” söyleyerek sevdiğinin himmetine sığınıp kendisini koruyup gözetmesini istemiştir.

Gam atam oldu derd anam yine hecrinde yeksânem
Esirge bu *yalmızun* bugün *atanun ananun*³⁶

c. Zekât verilmesi

Yetime zekât verilebileceği hususu da şairlerce konu edilen diğer bir özelliktir. Bilindiği gibi İslâmın şartlarından biri zekât vermektir. Her müslüman, malının 40'ta biri kadarını yoksullara zekât olarak vermekle

³³ Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî, *Bûstân*, Tercüme eden: Yakup Kenan Necefzâde, 1965, s. 78-79.

³⁴ Zeynüddin Ahmed b. Ahmed, *Sahîhu Buhârî Muhtasarı-Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Çeviren ve şerheden: Kâmil Miras, Ankara 1987, c. XI, s. 366.

³⁵ Kaynaklara göre Necâtî Beğ, küçük yaşta yetim kalmış ve devşirme olarak Edirne'de yaşlı bir müslüman kadın tarafından evlât edinilip büyütülmüştür (bk. Ali Nihad Tarlan, *Necâtî Beğ Divanı*, s. XV).

³⁶ Ali Nihad Tarlan, *Necâtî Beg Divanı*, s. 55, K. 13/7.

yükümlüdür. 15. asır şairlerinden Ahmed Paşa (öl. 902/1497) da bunu kendi sanat dünyasının hayal örgüsü içinde dile getirirken yine göz yaşlarını yetime benzetmiş ve sevgilinin güzelliğinin zekâtını vermesini ümit etmiştir. Zekât olarak da la'l gibi değerli ve kırmızı bir taş benzeyen dudağı hayal etmiştir:

Geldim yetim-i eşk ile hüsnün zekâtına

Sun bûsen ile sâyiline ey nigâr la'l³⁷

(Ey güzel! Yetim gibi olan göz yaşlarımla senin güzelliğinin zekâtını almaya geldim. Sen de ben dilencine bir buse vererek (zekât olarak) dudağımı sun.)

5. Sosyal Açıdan Yetimin Durumu

a. Evlât edinilmesi

Yine bir sosyal özellik olarak, genellikle çocuğu olmayan bir ailenin, evlât ihtiyacını gidermek amacıyla evlât edinme yoluna gittiği bilinmektedir. Bunun için özellikle hem annesini hem de babasını kaybetmiş bir çocuk tercih edilmektedir. Zira evlât edinilecek çocuk, ailenin öz çocuğu değerinde olacak ve anne-baba ona manevî açıdan o şekilde bağlanacaktır. Bu sebeple ileride çocuğun gerçek anne veya babasının ortaya çıkması ve çocuğu geri istemesi ihtimaline tereddütle yaklaşılmaktadır. Eskiden bu şekilde evlât edinme, bir çeşit merasimle gerçekleştirilirmiş. Çocuğu evlâtlık alacak olan anne, onu yakasından, gömleğinin içinden geçirirmiş.³⁸ Ahmed Talat Onay (öl. 1956) ise bu durumu şu şekilde izah etmektedir: “Eskiden bir çocuğu, manevî çocuğu yapmak isteyen bir kimse, elbisesini, meselâ cübbe, palto gibi bir şeyi üzerine atar. Bu suretle evlâd-ı manevî edinirdi. Bu şekilde elbise atmak suretiyle manevî evlât almaya “yakadan geçme” ve bu çocuğa da “hak oğul” derlerdi.”³⁹ Aşağıdaki beyitlerde bu husus açıkça görülmektedir:

İlik gibi geçürdüm yakadan bir öksüzce tıflı

Giribân-ı vasla ya'ni bir dürr-i yetim aldum

(Şâkir)⁴⁰

³⁷ Ali Nihad Tarlan, *Ahmed Paşa Dîvânı*, MEB. Yay., İstanbul 1966, s. 32. K. 13/8.

³⁸ Cemal Kurnaz, *Türküden Gazele (Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme)*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 508.

³⁹ Ahmet Talat Onay, *a. g. e.*, s. 187.

⁴⁰ İsmail Belig, *Nuhbetü'l-Âsâr li Zeyl-i Zübde'ti'l-Eş'âr*, Hzl. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Gazi Üniv. Yay., Ankara 1985, s. 201

(Öksüz bir çocuğu ilik gibi yakamdan geçirdim (evlât edindim)
ve sanki vuslat yakasına tek ve iri bir inci almış gibi oldum.)

Hak oğuldur yakadan geçme bana eşk-i yetîm
Tıfl iken dahi gözümlü salmış idi dâmenüme

(Sehî Bey)⁴¹

(Yetim göz yaşı, bana yakadan geçme bir evlâthktır; zirâ
(onu) dahi gözümlü çocukken eteğime salmıştı.)

Bugün olduğu gibi eskiden de evlât edinilecek çocuğun iyi bir aileden gelmiş olmasına özen gösterilirdi. Ahlâken kötü olarak tanınan anne babanın yetim kalmış çocuğun veya gayrimeşru dünyaya gelmiş bir çocuğun evlât edinilmesine tereddütle yaklaşıldı. Aşağıdaki beyitte de şair, bir şairin şiirini çalıp benimseyen ve onu kendi şiiriymiş gibi tanıtan başka bir şairin bu davranışını, gayrimeşru bir çocuğu evlât edinme olarak nitelendirmiştir:

Gayrın geçirenler yakadan zâde-i tab'ın
Benzer ki tebennî ede mâder-be-hatâ

(Seyyid Vehbî)⁴²

(Başkalarının şiirini yakadan geçirenler (kendine
mâledenler), gayrimeşrû bir çocuğu evlât edinmiş gibidir.)

b. Besleme olarak alınması

Besleme, evlâtlık olarak alınıp ev işlerinde çalıştırılan kıza denir. Genellikle çocuk yaşta ve tercihen kimsesi olmayan bir kız çocuğu, maddî durumu iyi bir aile tarafından evlâtlık alınır ve ev işlerinde eğitilerek o evin hizmetini görür. Bu durumda olan bir kız çocuğu, zaman zaman başkaları tarafından hor görülür. Bu sebeple her ne kadar bir yuvaya ve himayeye sahip olsa da yine boynu büküktür. Çünkü asıl ihtiyacı olan ana-baba sevgisinden mahrumdur. Böyle bir çocuğun başı dik bir hâlde dolaşması başkaları tarafından kınanır. Hatta kıskanç kimseler tarafından da besleme olduğu yüzüne vurulur. Bu durum edebiyatımıza da yansımış ve Emrî (öl. 983/1575)'nin aşağıdaki beytinde dürr-i yetîm ile ilgi kurularak işlenmiştir. Dürr-i yetîmin diğer incilerden çok daha değerli oluşu, teşhis sanatı yapılarak büyüklenme şeklinde değerlendirilmiş ve onun aslında sadefin bir beslemesi olduğu hatırlatılarak bu özelliği yüzüne vurulmuştur:

⁴¹ Ahmet Talat Onay, *a. g. e.*, s. 187.

⁴² *A. e.*, s. 187.

Bu büyüklenme nedendür dişüne dürr-i yetîm

Sadefün beslemesidür bilürüz ey ten-i sîm⁴³

(Ey gümüş ten(li sevgili)! Dürr-i yetîmin (tek ve iri incinin) senin dişine büyüklenmesinin sebebi ne? Hâlbuki biz biliriz ki o, istiridenin beslemesidir.)

c. Bebekken yetim kalan çocuğun sütanne tarafından emzirilmesi

Eskiden, henüz bebekken anadan yetim kalan çocuk, süt ihtiyacı karşılanmak üzere sütanne veya dadı eline verilirdi. Gönlünü yetime benzeten şair; “ Neş’e dadısı, yetim olan gönül çocuğunu iki eliyle bağrına basıp onu sütanneliğine alsa ne olur?” diyerek onun neşe dadısı tarafından kucağa alınmasını arzu etmiştir:

Tıfl-ı dil-i yetîmi dü-dest-i kabûl ile

Alsa n’olur hızânesine dâye-i neşât⁴⁴

Bu sosyal geleneğe işaret eden bir başka şair ise hiçbir şeyin anne sütünün yerini tutmayacağını belirtmiştir. Bu beyitte ayrıca eskinin bir tedavi usûlüne de işaret edilmiştir. Bu tedavi şeklinde, zehirlenmiş kimse- lere süt içirmek suretiyle iyileşmesi sağlanırmış.⁴⁵ Bu gelenekten hareketle, sütanne eline verilen bebeğin içtiği sütün zehir üzerine içilen süt olduğuna ve önce acı çektirilip sonra süt verildiğine işaret edilmiş, böylece de hiçbir sütün anne sütünün yerine geçemeyeceği anlatılmak istenmiştir.

Kinâr-ı dâye-i gerdûnda ol tıfl-ı yetîmim ki

Mükerrer zehr nûş ettirmeyince şîr vermezler⁴⁶

(Ben, felek dadısının kucığında yetim kalmış bir bebeğim, bana tekrar tekrar zehir içirmeyince süt vermezler.)

Hayâlî Beğ (öl. 964/1557) ise Kanunî Sultan Süleyman’ın adaletini övdüğü şu beytinde sütanne ile ilgili durumu, yetim kalan kuzuyu bir kaplanın emzirmesi tasviri içinde işlemiştir:

Adlün eyyâmında ger ey şîr-dil kalsa yetîm

Emzirür etfâlini mîşûn peleng-i kühsâr⁴⁷

⁴³ Yekta Saraç, *Emrî Dîvânı*, s. 359, Muk. 321.

⁴⁴ Bosnalı Alaaddin Sâbit, *Dîvân*, Hzl. Turgut Karacan, Cumhuriyet Üniv. Yay., Sivas, 1991, s. 441, G. 182/4.

⁴⁵ Ahmed Talat Onay, *a. g. e.*, s. 410.

⁴⁶ *Dîvân-ı Âgâh*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Böl. No. 2599, yk. 21^a, G. 2/4.

⁴⁷ Ali Nihad Tarlan, *Hayâlî Bey Dîvânı*, s. 94, K. /17.

(*Ey aslan gönüllü! Eğer senin adaletli günlerinde bir koyunun kuzusu yetim kalsa onu dağların kaplanı emzirir.*)

d. Yardım edilmesi

Bütün çocuklar olduğu gibi yetim çocuklar da kendilerine yeni bir elbise alınıp giydikleri zaman çok mutlu olurlar. Ancak hiçbir şey anne babanın yerini tutmayacağı için yine de mutlulukları eksik kalır, sevinçleri buruk olur. Klâsik şiirimizde, sevdiğinden ayrı kalan âşık da gam elbisesi giymiş olan gönlünü, gönül açıcı yeni bir elbise giymiş yetim çocuğa benzetmiştir:

Şöyle şâd olur gönül gam hil'atinden kim gören

Bir yetîm oğlan libâs-ı dil-güşâ geymiş sanur⁴⁸

(*Gam elbisesi giymiş olan gönlün bu kadar mutlu olduğunu gören kimse onu gönül açıcı yeni bir elbise giymiş yetim bir çocuk zanneder.*)

7. Yetimle İlgili Atasözü ve Deyimler

Dilimizde yetimlikle ilgili atasözü ve deyimler de mevcuttur. Bunlardan bazıları arasında; yoksul ve kimsesiz olanları gözeten kadın için söylenen “öksüzler anası” ve erkek için söylenen “öksüzler babası”; çok büyük bardak, çanak ve bunlar içindeki yiyecek-içecek için kullanılan “öksüz doyuran”; değeri az fakat gösterişi çok olan cicili bicili şeyler (özellikle giysiler) için kullanılan “öksüz sevindiren”; istediğini elde edememenin hüznünü anlatan “yetim gibi boynu bükülmek” deyimleri sayılabilir. Bunun yanı sıra, hayatta karşılaştığı her türlü zorlukla tek başına mücadele etmek ve işini tek başına görmek mecburiyetinde kalan bir kimsenin durumunu anlatan “öksüz oğlan kendi göbeğini kendi keser” atasözü ve arkası yani destekleyeni, güç vereni olmayan bir kimsenin hayatta hep sıkıntı çekeceğini anlatan “yetimi okşamışlar, vay sırtım demiş” gibi sözlerle de karşılaşılmaktadır. Zaman zaman şairler de şiirlerinde anlatmak istedikleri duygu ve düşünceleri pekiştirmek amacıyla bu kabilden sözlerle de yer vermişlerdir. Elde edilen malzemede bunlardan “öksüz oğlan kendi göbeğini kendi keser” atasözüyle karşılaşılmıştır.

⁴⁸ Hayretî, *Divân*, s. 201, G. 104/6.

a. Öksüz oğlan kendi göbeğini kendi keser

Divan şiirinde yetimle ilgili deyimlerin ve atasözlerinin yer aldığı beyitler arasında en çok kullanılanı, “öksüz oğlan kendi göbeğini kendi keser” atasözüdür. Koruyanı, yardım edeni bulunmayan bir kişinin işini kendi başına görmek zorunda kalması durumunu anlatan bu atasözü⁴⁹ aşağıdaki beyitte, Divan şiiri güzelinin en önemli kozmetik malzemelerinden biri olan misk (müsk)in elde edilişi ile ilgili olarak konu edilmiştir. Zira göbeğinden misk elde edilen Hıta (Huten, Türkistan, Çin) âhû (ceylan)ları da önce koşmaya mecbur edilir ve bunun sonucunda göbeğine kan oturmuş. Daha sonra göbeklerindeki ıztırap veren bu kan pıhtısını çakılan kazıklara veya ağaçlara sürtünerek başkalarının yardımı olmadan büyük bir ıztırap içinde kendi kendilerine düşürürlermiş ve böylece misk elde edilirmiş.⁵⁰ Ceylanların bu şekilde göbeklerine kan oturmasına koşmaya mecbur edilmeleri ile yetimlerin hayatta çekmiş olduğu sıkıntılar ve başkaları tarafından itilip kakılmaları arasında benzerlik kurulabilir. Ceylanların göbeklerindeki kan pıhtısını kendi kendilerine düşürmeleri ile de yetimlerin içine düştükleri sıkıntılardan kendi gayretleriyle kurtulmak mecburiyetinde kalmaları arasında ilgi kurmak mümkündür. Yetim çocuklar da sıkıntılı zamanlarında anne ve babalarına ihtiyaç duyarlar, ancak onları yanlarında bulamazlar. Kendilerini koruyan, kollayan biri olmadığı takdirde kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalırlar. Böylelikle de hayatla mücadeleye küçük yaştan itibaren başlamış olurlar. Aşağıdaki beyitte Necâtî Beğ (öl. 914/1509), yetimlerin bu özelliği ile miskin elde edilişi arasında ilgi kurmuştur:

Kendüyi ta'rîf idermiş müşg-i ter
 Öksüz oğlan göbeğin kendü keser⁵¹
 (Taze misk kendini, öksüz oğlan kendi göbeğini kendi keser
 (diyerek) tarif edermiş.)

B. Yetimle İlgili Benzetmeler

Divan Şiirinde yetim, gerçek özellikleriyle çeşitli tasavvur ve tahayyüllerde konu edildiği gibi pek çok beyitte teşbih unsuru olarak da kullanılmıştır. Bu beyitlerde, benzetildiği veya kendisine benzetilen unsurlarla

⁴⁹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1991, c. I, s. 360.

⁵⁰ Ahmed Talat Onay, *a. g. e.*, s. 30

⁵¹ Ali Nihad Tarlan, *Necâtî Beğ Divanı*, s. 246, G. 164/1.

arasında, tek olma, yalnızlık, çocuk olması itibarıyla küçüklük, boynu büküklük gibi özellikleriyle ilgi kurulmuştur. Bu benzetmeler şöylece incelenebilir:

1. Can ve gönül

Can ve gönül, mücerret kavramlar olup âşığın sevgilinin bakışlarından etkilenen en önemli manevî unsurlarıdır. Yetim ile aralarındaki ilgi ise ayrılık ve yalnızlık sebebiyle kurulmuştur. Nasıl ki yetim, onun için en değerli iki varlık olan anne ve babasından ayrılmış ise can ve gönül de âşık için çok kıymetli olan sevgilinin baygın bakışlı gözlerinden mahrum kalarak yetim olmuşlardır. Gönül ve can bedeninde yaşar. Dolayısıyla beden, onların evidir. Sevgili bakışlarını onların üzerinden başka tarafa çevirerek onları dert sahibi edip bu evde yalnız bırakmıştır. Bu hâliyle onlar öksüz kalmış iki kardeş gibidirler. Aşağıdaki beyitte de Hisâlî (16.yy) can ve gönlün bu maceralarını dile getirmiştir. Sevgilinin bakışları âşığın gönlüne tesir ettiği için, bakışların âşık üzerinden başka tarafa çevrilmesi ondan uzaklaşması demektir ki bu da onu hasta etmeğe yetmiştir. Bu hâliyle gönül ikiz kardeşi gibi olan canı da etkilemiştir. Dolayısıyla can da hasta olmuştur. Can ve gönlün bu hâli kimsesi olmayan iki öksüz kardeşin bir yerde hasta olarak yatması ve hiç kimsenin onlarla ilgilenip yarasını sarmaması durumuna benzetilmiştir. Beden de onların evi olarak düşünülürken beyitteki gam evini hatırlatır. Diğer taraftan, “çeşm-i bîmâr” terkipteki bîmâr kelimesi aslında hasta anlamına gelmekle beraber burada “hasta edecek derecede etkili” anlamını taşımaktadır. Beyitte bu kelimenin tercih edilmiş olması hasta kelimesiyle tenasüplü olarak kullanılmasındandır:

Çeşm-i bîmârün firâkıyle *dîl ü cân* hastadur
İki öksüzdür yatur gam-hânede tîmârsuz⁵²
 (Baygın bakışlı gözden ayrıldıkları için gönül ve can hastadır. (Bu hâliyle onlar), gam evinde yaralı bir hâlde yatan ve yaraları sarılmayan iki öksüz gibidir.)

2. Damla

Yetim ile damla arasında küçüklük ve ayrılık bakımından ilgi kurulabilir. Yetim, küçük yaşta kimsesiz kalan çocuğa denir. Damla da deniz,

⁵² Abdülkadir Karahan, *Figânî ve Divançesi*, İÜEF Yay., İstanbul 1966, s. 141, Thm. II/2.

göl, nehir, vs. hatta bulut gibi bir su bütününden ayrılan küçük su parçasına denir. Dolayısıyla her ikisinde de küçüklük, ortak özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çocuğun anne ve babasından ayrılmasıyla damlanın su bütününden ayrılması arasında da ilgi kurulabilir. Böyle bir benzetme yapıldığında ise o su bütünü bir anne olarak tahayyül edilir. Aşağıdaki beyitte denizdeki bir damla ile yetim arasında benzetme yapılmıştır. Bir başka açıdan bakıldığında her ikisinin de yardıma muhtaç olduğu görülmektedir. Nasıl ki yetim bir çocuk, başkalarının yardımıyla hayatını devam ettirebiliyorsa, yağmur damlası da denizin, dolayısıyla sadefin katkısıyla inci hâline gelebiliyor. Bu itibarla da yetim ile damla arasında benzerlik düşünülebilir. Beyitte asıl anlatılmak istenen düşünce, yetimlere yardım edilmesi gerektiğidir. Ayrıca burada, incinin bir yağmur damlasından teşekkül ettiği inancı da hatırlatılmaktadır:

Bir *katre-i yetîme* iy dürr ‘inayet it kim
 Deryâ-yı cûd-ı lutfun hadd ü kerâna sığmaz⁵³
 (Ey inci! Senin cömertlik denizinin sınırı yoktur; bir yetim
 damlaya bu denizden ihsanda bulun.)

3. F i k i r

Bir fikir ilk önce kim tarafından söylenmişse ona mâledilir. Hatta bununla ilgili olarak dilimizde, bir fikri, bir düşünceyi ortaya atan kişi için söylenen “fikir babası” deyimini ortaya çıkmıştır. Klâsik şiirimizde de yer alan bu özellik beyitlerde baba-evlât ilişkisi içinde söz konusu edilmiş ve fikir çocuğa benzetilmiştir. Yetim çocukla ilgisi ise fikri ortaya atan kişinin ölmesi neticesinde o fikrin başkalarına kalması durumudur. Babasının ölümünden sonra iyi evlât, babasının namını yürütür; kötü evlât ise babaya lânet okutur. Çevresi tarafından sevilip sayılan bir babanın çocuğunun yetim kalması hâlinde çocuk, babasına lâayık olduğu sürece onu sahiplenene, himaye eden kimseler olacaktır. İyi bir düşünce ve fikir de ortaya atan kimsenin ölümünden sonra yerine daha iyi bir fikir atılcaya kadar uzun süre başkaları tarafından kullanılacak ve fikir babasının da adını uzun yıllar yaşatacaktır. Bu açıdan bakıldığında da yetim çocuk ile fikir arasında benzerlik kurulabilir. Aşağıdaki beytinde de Azmizâde Hâletî (öl. 1040/1630-31), kendisinin ölmesi hâlinde kimse tarafından söylenmemiş olan bütün fikirlerin yetim kalacağını ifade etmiştir:

⁵³ Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî ve Divânı*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 85, K. 7/9.

Düşürsem ben ‘ademden yana reftâr

Yetim olur kamu *ebkâr-ı efkâr*⁵⁴

(Eğer ben yokluktan yana gidecek olsam, (benim söylediğim ve) daha önce (başkaları tarafından) söylenmemiş olan bütün fikirler yetim kalır.)

4. G o n c a

Gonca, bütün çiçeklerin açılmadan önceki hâli olmakla beraber genellikle henüz açılmamış gül için kullanılan bir isimdir. Gonca, güle göre daha küçüktür. İnsan ömrüyle mukayese edildiğinde çocukluk dönemini karşılar. Gül yeni açılmaya başladığında gençliği, tamamen açıldığında erginliği, rengi solmaya ve yaprakları canlılığını kaybetmeye başladığında yaşlılık dönemini ve nihayet yapraklarının dökülmesiyle de ömrün sona ermesini anlatır. Şehrî (öl. 1071/1660-61)’nin aşağıdaki beytinde de gonca ile çocuk arasında ilgi kurulmuştur. Sonbahar, tabiatın yavaş yavaş ölmesi demektir. Dolayısıyla gülü bağrında barındıran gül bahçesinin sonbaharda canlılığını kaybetmesi de ölmesi ve böylece gülü öksüz bırakması olarak değerlendirilebilir. Burada gül bahçesi gülün annesi gibi tahayyül edilmiştir. Ayrıca beyitte söz konusu olan durum, sonbaharda açmaya çalışan güllerin goncalarının açmadan üzerinde kuruyup gitmesidir. Buradan hareketle, bir kimsenin emellerinin gerçekleşmesi yolundaki ümitlerinin boşa çıkması anlatılmak istenmiştir:

Bu gülsitân-ı hazân-perver-i emelde dirîg

Yetim-i gonca-i bî-reng ü bûy-ı hırâmâna⁵⁵

(Emelin sonbahar erişmiş bu gül bahçesinde, yetim gibi salınan renksiz ve kokusuz goncaya yazık.)

5. G ö z y a ş ı

Klâsik Türk şiirinde gözyaşı-yetim benzerliği sık karşılaşılan teşbihlerdendir. Bu benzetme küçüklük ve ayrılık bakımından kurulmuştur. Göz yaşının gözden ayrılıp bir daha geri dönememesi ile çocuğun dünyaya

⁵⁴ Bayram Ali Kaya, *Azmizâde Hâletî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divânı’nın Tenkitli Metni*, Harvard Üniv. Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Böl. Yay., 2003, c. II, s. 48, Arz-ı hal 9/131.

⁵⁵ Şener Demirel, *17. yy. Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi): Hayatı, Sanatı, Divânı’nın Tenkitli Metni ve Tahlili*, Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enst. (Basılmamış doktora tezi), 1999, G. 93/5.

geldikten sonra annesini kaybetmesi ve böylece ondan tamamen ayrılması birbirine benzer durumlardır. Bu benzerlik, şiirde göz yaşı-yetim teşbihini de ortaya çıkarmıştır. Ayrıca göz yaşları damla damla olmaları hasebiyle şekil bakımından da küçüktürler. Bu itibarla da küçük yaşta kimsesiz kalan yetimle aralarında ilgi kurulabilir. Diğer taraftan yetimin acısını dindirmek, onu susturmak ve sakinleştirmek kolay değildir. Anne veya babasını kaybeden çocuk çırpınarak ve onları arayarak ağlar; bir müddet sonra da sığındığı bir kucakta teskin olur. Göz yaşları da ağlama duygusunun artmasıyla gözün iyice dolması hâlinde zaptedilemez duruma gelir. Bu özelliğe işaretle aşağıdaki beyitte Behiştî (öl. 979/1571), *yetime benzeyen göz yaşlarının zaptedilemediğini, bir gün gelip onun sinesinin ocağına düşeceğini* belirtmiştir:

*Eşküm yetîmi zerre kadar zapt olunmaz âh
Bir gün düşer sadâyile sinem ocağına*⁵⁶

Emrî (öl. 983/1575) de sevgiliden, “göz yaşı çocuklarına acımasını, zirâ onların gözbebeğinin çocukları olduğunu ve onların gözden dışarı atılarak yetim bırakıldıklarını” söylemektedir. Bu beyit sadece annesi, babası veya her ikisi de ölen çocuğa yetim denilmediğinin, bunun yanı sıra annesi ya da babası veya ailesi tarafından terkedilen çocuğa da yetim denildiğinin bir örneği olarak kabul edilebilir:

*Tıfl-ı eşk-i çeşmüme rahm it ki merdüm-zâdedür
Gerçi kim gözden bırakılmış yetîm üftâdedür*⁵⁷

6. Hilâl

Bugün şehir hayatında terkedilmiş ancak Anadolu’da hâlâ devam etmekte olan bir alışkanlığa göre yeni doğan bir bebek, belirli bir süre kundağa sarılmaktadır. Bu şekilde sarılan bir bebeğin vücudu yay gibi kavislenir. Bebeğin bu hâli dikkatinden kaçmayan şairler, onu, hayal dünyalarında hilâl ile birleştirmişlerdir. Hayâlî Beğ (öl. 964/1557) de aşağıdaki beytinde hilâlî bu şekilde kundaktaki bir bebeğe teşbih etmiştir. Kundak bezi genellikle beyaz kumaştan yapılır. Dolayısıyla her ikisinin renginin beyaz olması bakımından da aralarında benzerlik vardır. Bebeğin yetim kalması ile hilâlin gökyüzündeki yalnızlığı arasında da ilgi kurulabilir. Şâire göre bu yetim çocuk Hz. İsa’dır. Onun babasız dünyaya gelmesi yetim olarak anılmasına sebep olmuştur:

⁵⁶ Yaşar Akdemir, *Behiştî Dîvânı*, s. 483, G. 465/2.

⁵⁷ Yekta Saraç, *Emrî Divanı*, s. 87, G. 108/1.

Sararmış inhinâ bulmuş felekte

*Yetîm-i duhter-i İmrâna benzer*⁵⁸

(Felekte sararmış ve eğilip yay biçimine girmiş olan (hilâl, bu hâliyle) İmran'ın kızının yetimine (Hz. İsâ'ya) benzer.)

7. İnci

İncinin, sadeft denilen deniz hayvanının karnında teşekkül ettiğine inanılır; çocuk da anne rahminde vücuda gelir. İncinin sadeften dışarı atılması çocuğun anne rahminden dünyaya gelmesi gibidir. İncinin insanlar tarafından alınıp işlenmesi ve satılması onun sadeften tamamen ayrılması demektir ki bu da çocuğun yetim kalmasıyla izah edilir. Beyitlerde genellikle, en kıymetli inci olan dürr-i yetime işaretle, incinin sadeften ayrıldığı için yetim olduğundan bahsedilmektedir. Usûlî (öl. 945/1538) de bir beytinde ayrılığın, sayısız inciye sadeften ayırıp yetim bıraktığını zikretmektedir. Burada inci, yetim bir çocuk gibi düşünülürken sadeft de anne olarak hayal edilmiştir:

Ey nice dürr-i sadeften ayırub kıldı yetîm

Ey nice gözyaşın etdi bahr-i 'ummân ayrılık⁵⁹

(Ey sevgili! Ayrılık, nice inciye sadeften ayırıp yetim kıldı, nice göz yaşını da engin deniz hâline getirdi.)

Dür ve yetim kelimelerinin birlikte geçtiği beyitlerde genellikle dürr-i yetim mazmunu yer almaktadır. Dürr-i yetîm, iri ve tek inci karşılığında kullanılan bir terkiptir. Klâsik şiirimizde çok zikredilen ve başlı başına bir çalışma konusu olduğunu düşündüğümüz dürr-i yetim bu çalışmayla doğrudan bir ilgisi olmadığı için, burada işlenmemiştir.

S O N U Ç

Yaklaşık yüz divan tarayarak hazırladığımız bu yazımızda, şiirlerde münferit olarak yer alan yetim çocuklarla ilgili özellikleri tespit etmeye çalıştık. Bu özellikler çocuğun yetim kalmasından başlayarak çocukluk yıllarının sütanne veya dadı elinde ve sıkıntı içinde geçmesi, itilip kakılması, bayramlardaki hüznleri vs. gibi durumlarını aksettirmektedir. Bunun yanı sıra sosyal ve dinî açıdan da onların korunması, yetim hakkının

⁵⁸ Ali Nihad Tarlan, *Hayâlî Bey Divanı*, s. 55, K. 18/2.

⁵⁹ Mustafa İsen, *Usûlî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 156, G. 60/3.

yenmemesi, evlâtlık edinilmesi ve hatta bunun bir merasime tâbi tutulması gibi özellikler de beyitlerde yer alan konular arasındadır. Böylece daha pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da Divan şiirinin sosyal hayattan kopuk, Divan şairlerinin de çevrelerinden bîgâne olmadığı gözler önüne serilmektedir:

Hiç şüphesiz Klâsik Türk Edebiyatı gibi çok zengin bir sahada, yetim çocuklarla ilgili malzemeyi bu kadarla sınırlandırmak mümkün değildir. Bunun örnekleri daha da çoğaltılabilir. Ancak Divan şairinin, toplumun hüzünlü yüzünü yansıtan yetim çocuklara karşı ilgisiz kalmadığını gözler önüne sermesi bakımından bu kadar örneğin bile bize bir fikir verebileceği kanaatindeyiz. Özellikle çocukken yetim kalmış ve o psikoloji içinde yetişmiş olan Necâtî Beğ, Âhî, gibi şairlerin şiirlerinde bu konuya diğer şairlere nazaran daha fazla yer verdikleri dikkat çekmektedir. Bu da şairlerin yaşadığı hayatın, sosyal çevrenin, ilgi alanlarının ve bunun gibi özelliklerin onların şiirlerine doğrudan yansıdığı ve çeşitli tasavvur ve tahayyüllerde rol oynadığı gerçeğini bir kere daha hatırlatmaktadır. Her ne kadar bu konu, Klâsik Türk Edebiyatının estetik anlayışı içinde asıl söylenmek istenen duygu ve düşüncelere vasıta teşkil etmekteyse de bu atmosfer içinde yaşamış olan şairlerde bu duygunun diğerlerine nispeten daha yoğun bir şekilde hissedilerek ifade edildiği söylenebilir.

“THE ORPHANAGE IN THE CLASSICAL TURKISH POETRY”

Abstract

The orphanage leaves its remarks in the life of any humanbeings. The Classical Turkish poetry pays a great deal of attention to this social status. So, this study is prepared as a result of nearly one hundred divans.

Starting with the definition of orphanage, and other conditions such as psychosocial position, difficulties of life, economical and moral problems, importance of religious opinion, including adoption of an orphanage (a child) directly or indirectly were dealt within the couplets. It is also determined that the word “orphan” is used as simile. In order to show this interest this study proves a number of sample couplets. At the end it is established that orphan poets spared more room to this subject in their poems. Also other poets showed interest in to this matter.

Keywords

Classical Turkish poetry, orphanage, general features

